

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİ'NDE DİYARBAKIR'DA SİVİL MESLEKİ TEKNİK EĞİTİM¹

Yrd. Doç. Dr. Hatip YILDIZ
Dicle Üniversitesi
Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi

Özet:

Bu çalışmada; Osmanlının önemli vilayetlerinden biri olan Diyarbakır'da açılan veya açılmasına teşebbüs olunan ıslahhane, sanayi mektebi, darüleytam, ziraat mektebi, numune bahçesi, numune tarlası ve numune çiftliği gibi sivil mesleki teknik okullar hakkında detaylı bilgiler verildi.

Çalışmanın hazırlanmasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynakları esas alınarak, Diyarbakır Gazetesi, Dicle Gazetesi, Diyarbakır Vilayet Salnameleri, Maarif Salnameleri ve telif eserlerden faydalanıldı.

Elde edilen kaynaklar üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, bütün maddi imkânsızlıklara rağmen, Diyarbakır'da önemli mesleki eğitim kurumlarının açıldığı; ancak dönemin siyasi ve sosyal çalkantıları nedeniyle bu kurumların uzun ömürlü olmadığı tespit edildi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Diyarbakır, Mesleki eğitim, Maarif, Taşra

CIVIL VOCATIONAL TECHNICAL EDUCATION IN DIYARBAKIR IN THE OTTOMAN RENOVATION PERIOD

Abstract:

The first civil institution of vocational education in Diyarbakır was the *reformatory* which was founded in 1869. After the reformatory, *school of industry*, a continuation of this school but a more comprehensive one in terms of its capacity of education and students, was founded.

Another vocational school the foundation of which was given great importance in Diyarbakır in 1870s was school of agriculture. However, it could not be opened in spite of the all required correspondences. Besides, some attempts were made for the foundation of “*Numune Bahçesi*” (*Botanic Garden*) and “*Numune Çiftliği*” (*Botanic Farm*). First of them could be opened but the latter could not. Another social and vocational educational institution in Diyarbakır was the *orphanage* opened in 1916. It had enough capacity to accommodate 1000 boys and girls.

As a result, in this study, the first civil institutions of vocational technical education opened in both central and provincial areas in the renovation period of the

¹ Bu makalenin özeti, 16-18 Haziran 2010 tarihleri arasında Erzurum'da düzenlenen “1. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu”nda bildiri olarak sunulmuştur.

Ottoman Empire and their policies of education will be presented in a summary. In addition, based on the archival resources, detailed information will be given on the institutions of vocational education founded in Diyarbakır in that period. Furthermore, these institutions will be evaluated in terms of their capacities to meet the needs of the province in comparison with the schools of today.

Keywords: Ottoman, Diyarbakır, Vocational education, Education in provinces.

Giriş:

Osmanlı Devleti'nde teknik eleman ihtiyacı, XIX. yüzyıla kadar daha çok Ahi ve Lonca teşkilatları içerisinde, küçük yaşta alınan çocukların yetiştirilmesi suretiyle karşılanmıştır. Genellikle anne ve babaları tarafından meslek öğrenmek üzere bir ustanın yanına verilen çocuklar, belli bir süre burada çalışarak önce kalfalığa, sonra da ustalığa terfi etmişlerdir. Ancak, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da tekniğin tabii ilimlerle birlikte gelişmesi ve sanayi alanında kullanılmaya başlanmasından sonra, Osmanlı Devleti'nde Lonca sistemine dayalı kalifiye eleman yetiştirme girişimi, batıya nazaran yetersiz kalmıştır.²

Gelişen batı teknolojisi karşısında manevra kabiliyetini kaybeden Osmanlı Devleti, bu duruma eğitilmiş insan gücü ile son vermek istemiştir. Osmanlı Devleti'nde modern eğitim kurumları XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarından itibaren açılmaya başlanmıştır. Bu eğitim kurumları içerisinde mesleki ve teknik eğitim veren okullar önemli bir yer tutmaktadır. Öncelikle merkezde açılan bu okullar, daha sonra taşraya yayılmıştır.

Yenileşme döneminde Osmanlı merkezinde açılan başlıca sivil mesleki teknik eğitim kurumları şunlardır:³ Ameli Ziraat Mektebi (1847), İdadi Sanayi Mektebi (1848), Orman Mektebi (1858), Maden Mektebi (1858), Telgraf Memurları Mektebi (1860), İstanbul Sanayi Mektebi (1868), Kız Sanayi Mektebi (1869), Kondüktör Mektebi (1874), Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi (1877), Sanayi-i Nefise Mektebi (1882), Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887), İstanbul Halkalı Ziraat Mektebi-i Âlisi (1886/1889) vs.

1848'de Zeytinburnu'nda açılıp kapanan ilk erkek sanayi mektebinden sonra, taşrada ilk sivil meslek okulları Tuna Valisi Mithat Paşa'nın gayretleriyle kimsesiz çocuklar için açılan Islahhanelerdir. Bu okulların başlıcaları şunlardır: Niş Islahhane Mektebi (1861), Sofya Islahhane Mektebi (1864), Rusçuk Islahhane Mektebi (1864), Rusçuk Kız Sanayi Mektebi (1865), Rusçuk Kız Islahhanesi (1872). Mithat Paşa'nın başlatmış olduğu bu çalışma daha sonra diğer vilayetlerce de örnek alınarak söz konusu okullar yaygınlaştırılmıştır. 1868–1870 yıllarında Bosna, İşkodra, Edirne, İzmir, Bursa, Kastamonu, Konya, Trabzon, Erzurum ve Diyarbakır'da Islahhaneler açılmıştır.⁴

² Yaşar Semiz- Recai Kuş, "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim, İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)", www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s15/semiz.pdf.

³ Ebubekir Çınar, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Mesleki ve Teknik Eğitim", www.os-ar.com; Sevtap Kadıoğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar", www.bilimtarihi.org/pdfs/ziraat_okullari.pdf, s.2-4.

⁴ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi(Başlangıçtan 1999'a), İstanbul, 1999, s. 150.

Taşrada açılan İslahhaneler, 1885 yılından itibaren “Mekteb-i Sanayi” adını almaya başlamıştır.⁵ Bu sanayi okullarının çoğu I. Dünya Savaşı sırasında kapanmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar ancak Edirne, İstanbul, Adana, Ankara, Bursa, Sivas, Kastamonu, Konya ve Bolu sanayi okulları güçbelâ yaşayabilmiştir. Cumhuriyetten sonra ise sanayi mektepleri sanat okulları haline getirilmiştir.⁶

Osmanlı Devleti’nde birçok bölgede açılan ve “Darüleytam” olarak adlandırılan yetimhaneler de, sosyal bir kurum olmanın yanı sıra, bir meslek okulu vasfına sahiptir. I. Dünya Savaşı’nın başladığı yıllarda, birçok vilayette mevcut olan yabancı yetimhaneler kapatılmış, bu nedenle çok sayıda yetim çocuk ortalıkta kalmıştır. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, söz konusu yetimleri barındırmak, okuma yazma öğretmek ve bir sanat kazandırmak amacıyla yeni yetimhaneler açmıştır.⁷

XX. yüzyıl başlarında çok şeyler beklenilerek ülkenin 12 yerinde kurulan Edirne Hamidiye Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği (1881), Selanik Ziraat Mektebi (1887/1888), Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi (1891) gibi ziraat ameliyat mektepleri; 1910’dan sonra Adana, Ankara, Hama, Sivas ve Kastamonu’da açılan orta seviyeli ziraat okulları; ipekçiliği fenni bir şekilde öğretmek amacıyla 1887 yılında Bursa’da kurulan ve daha sonra ülkenin 5-6 yerinde açılan Darülharirler taşrada açılan diğer önemli meslek okullarıdır. Bu okullar, devletin ve toplumun modernleşmesinde önemli roller üstlenmiştir.⁸

A. DİYARBAKIR’DA SİVİL MESLEKİ TEKNİK EĞİTİM

Taşrada mesleki okulların en erken açıldığı merkezlerden biri de Diyarbakır’dır. 1868–1875 yılları arasında Diyarbakır’da valilik yapan İsmail Hakkı Paşa zamanında⁹, birçok alanda olduğu gibi, mesleki eğitim alanında da ilk önemli adımlar atılmıştır. İsmail Hakkı Paşa’nın mesleki eğitimde planlayıp gerçekleştiremediği yenilikler ise 1896–1902 yılları arasında valilik görevinde bulunan Mehmed Halid Bey¹⁰ tarafından hayata geçirilmiştir. Bu dönemde açılan mesleki teknik okullar şunlardır:

1. Diyarbakir İslahhane Mektebi

Diyarbakir valiliğine tayin edilen Kurt İsmail Hakkı Paşa, vilayetin her tarafını önemli eserlerle donatmak için gayret göstermiştir. Bu çerçevede, Diyarbakir merkezinde bir ıslahhanenin açılması, tertibi ve levazimatının hazırlanması, Vilayet İdare Meclisi’nde kararlaştırılmıştır. Bunun için sermaye olarak kullanılmak üzere, daha önce vilayet memurlarının maaşlarından tasarruf edilerek sandıkta tutulan meblağdan

⁵ Kemal Turan, Mesleki Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmed Rüştü Uzel, İstanbul, 1992, s. 35-36.

⁶ Mustafa Ergün, “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm>.

⁷ Akyüz, a. g. e, s. 238-239.

⁸ Kadroğlu, a.g. m, s.2-4; Ergün, a.g. m.

⁹ Abdulgani Fahri Bulduk, Diyarbakır Valileri, Yay. Haz: Eyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşgın, İstanbul, 2007, s. 178.

¹⁰ Hatip Yıldız, “Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey’in Beş Yıllık İcraatı ve Sultan II. Abdülhamid’in Emriyle Vilayet’in Kalkınması İçin Hazırladığı Rapor”, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e 2. Uluslar arası Diyarbakır Sempozyumu, (15-17.11.2006, Diyarbakır), Cilt 1, Ankara, 2008, s. 387-401.

60.000 kuruşun bu yolda sarfına müsaade alınmıştır. Bu nedenle, ıslahhane yapılmaya elverişli görünen Diyarbekir merkezindeki Hasan Paşa Hanı aylık 500 kuruşla kiralanarak, gereken odalara yataklıklar, tezgâhlar ve sair tefriş malzemesi yerleştirilmiştir.

Mekteb binasının 1869 yılı başında kullanıma hazır hale gelmesi üzerine, Diyarbekir şehir merkezinde dilencilik yapan 60 kadar kimsesiz İslâm ve Hıristiyan çocukları aynı yıl mektebe kabul edilmiştir. Elbiseleri “hamiyetli şahıslar” tarafından temin edilen bu talebelere, ıslahhane talimatına uygun olarak sabahları her gün önce sıbyan dersi okutulduktan sonra ardından sanat eğitimine geçilmiştir. Belirtilen sanatlarda eğitim vermek üzere uygun aylık ve yevmiyelerle hoca, terzi, kunduracı, abacı, şalcı usta ve kalfalar tayin edilmiştir. Talebeler üç ay gibi kısa bir sürede sanat melekelerini geliştirmiş; hatta jandarmanın kunduralarını imal etmiş ve bazı elbiseler dikmeye başlamıştır. Ürün çeşidinin artması için, İran şalı dokuma ve imal sanatını tahsil etmiş olan, Sivas’ın Gürün kasabasından Hıristiyan bir usta çağrılarak burada görevlendirilmiş; sözü edilen şalın bir numunesinin yakın bir zamanda İstanbul’a gönderileceği vilayetçe ifade edilmiştir.¹¹ Nitekim ıslahhanede dokunan iki şalın iki ay sonra Sadarete gönderilerek burada incelendiği tespit edilmektedir.¹²

Islahhane teşkilâtının vücuda getirilmesi ve faaliyetlerinin devamı için başta Vali İsmail Hakkı Paşa olmak üzere vilayet ileri gelenleri ve memurlar yardımda bulunmuştur. 30 kişinin katıldığı yardım kampanyasında 52.988 kuruş toplanmış olup, en fazla pay 2.500 kuruşla Vali İsmail Hakkı Paşa’ya aittir. İsmail Hakkı Paşa, ıslahhanenin tesisine yardım eden hamiyetli şahıslar için “Tahsinname” (takdirname, beğeni kâğıdı) yazılması teklifinde bulunmuştur. Bu teklif, 3 Mayıs 1869 (21 Muharrem 1286) tarihli iradeyle uygun görülmüştür.¹³

Islahhanenin kiralık yerde bulundurulması daha sonra vilayetçe uygun görülmediğinden Hasan Paşa hanından vazgeçilmiştir. Surların dışında inşa edilmekte olan yeni hükümet konağının bitişiğinde ve ıslahhane yapılmaya elverişli bulunan resmi bina tamir edilerek talebeler buraya nakledilmiştir.¹⁴

Mektebin genişlemesine geliri kifayet ettikçe talebe sayısının arttırılması düşünülmüştür. Diyarbekir hükümet konağı bitişiğindeki harabede “hamiyetli kişiler” tarafından yaptırılan 6 adet dükkân kiralari sözü edilen ıslahhaneye bağışlanmıştır. Ayrıca, surların dışında inşa edilmekte olan yeni vilayet dairesi bitişiğinde yine “hamiyet sahibi şahıslarca” yaptırılması kararlaştırılan dükkân, hamam ve kahve gelirinin de ıslahhaneye tahsis edileceği belirtilmiştir. Kısacası mektebin her türlü noksanının en kısa zamanda ikmal edileceği taahhüt edilmiştir.¹⁵

Islahhanenin gelirinin artmasıyla birlikte talebe sayısı da arttırılmıştır. İlk zamanlarda 60 çocuktan ibaret olan talebe mevcudu, Mamuratülaziz, Siird ve Mardin

¹¹ BOA, İ. DH, 41114, Meclis-i İdare-i Vilayetçe tanzim edilen 9 Nisan 1869 (26 Zilhicce 1285) tarihli mazbata.

¹² Diyarbekir Gazetesi, No:1, 3 Ağustos 1869 (24 Rebiyülâhır 1286), Sadareten gelen 9 Haziran 1869 tarihli şukka.

¹³ BOA, İ. DH, 41114; Ayn. D, No: 888, s. 65.

¹⁴ Diyarbekir Gazetesi, No:1, 3 Ağustos 1869 (24 Rebiyülâhır 1286).

¹⁵ BOA, İ. DH, 41114, Meclis-i İdare-i Vilayetçe tanzim edilen 9 Nisan 1869 (26 Zilhicce 1285) tarihli mazbata.

sancakları ile Resulayn'da iskân edilmiş olan muhacirînden alınan çocuklarla 110 kişiye çıkarılmıştır.¹⁶

Eğitimini tamamlayan talebelere sanayi mektebi diploması verildiği gibi, mektebi iyi derece ile bitirip iş hayatına atılanlara sermaye yardımı yapılarak dükkân açmaları sağlanmıştır.¹⁷

Diyarbakir vilayet merkezinde yeterli miktarda sermaye ile kurulup, Avrupa'dan getirilen bir takım makine ve sair sanayi aletleriyle imalata başlayan ıslahhane, bir süre sonra kapanmıştır. Kapanmasının en büyük nedeni, memurlarının kötü idaresi yüzünden gelirinin “şunun bunun zimmetine geçmesi” ve sermayesinin git gide ziyan olmasıdır.¹⁸

Islahhanenin idaresi vaktiyle bir nizam ve talimata bağlanmadığından, Kurt İsmail Paşa'dan sonra vali olan birkaç zatın kendi kethüda ve ağalarını buraya müdür olarak tayin etmeleri sebebiyle kurumun gelir ve gider dengesi bozulmuştur. Islahhanenin geliri bir takım suistimallere uğramış ve “çalıp çırpan kişilerin” eline geçmiştir. Mekteb binası da 1879 (R.1294) yılından sonra büsbütün harap olmuş; satılmış olan alet ve edevat ile eşyanın bedeli ise bazı şahısların ellerinde kaybolmuştur.¹⁹

Mamuretülaziz eski valisi Aziz Paşa'nın kaleme aldığı ıslahat layihasında, ıslahhanenin tekrar açılmasının gerekliliğinin vurgulanması üzerine, konu Şura-yi Devlet Dâhiliye Dairesi, Maarif Nezareti ve Ticaret Nezareti'nde görüşülmüştür. Çünkü sözü edilen ıslahhane, o tarihte Ticaret Nezareti'ne bağlıdır.

Ticaret Nezareti'nden kaleme alınan 16 Ekim 1882 (3 Zilhicce 1299) tarihli tahriratta, ıslahhanenin yeniden açılması için şu önerilere yer verilmiştir: “Vilayet dâhilindeki ibtidaî mektebi mezunlarından sanayi tahsiline yeteneği olanların içinden yeteri kadar talebe seçilerek ıslahhaneye kaydedilmeli ve bunlara, sanayinin ruhu niteliğinde olan demircilik, marangozluk, eğercilik ve kunduracılık sanatları öğretilmelidir. Bu sanatları öğretmek üzere, İstanbul Sanayi Mektebi'nde bulunan şahadetnameli ustalardan birer nefer demirci, marangoz, eğerci ve kunduracı ustalarıyla ıslahhane muamelatına aşına bir de müdür gönderildiği surette iki üç sene zarfında en az masrafla yeterli sayıda usta yetiştirilebilir. Fakat sözü edilen görevlilerin aylık 5'er lira olan maaşları, harcırahları ve satın alınmasına lüzum görünen el alet ve edevatının bedeli olan 50 lira vilayetçe karşılanacaktır.”²⁰

Ancak, ıslahhanenin yeniden açılması ve sermayesinin tedariki, eski zimmetlerinin hesaplanarak tahsil edilmesine bağlıdır. Söz konusu zimmetlerden bir şey kurtarılırsa ancak o zaman mektebin sermayesi yeterli düzeye ulaştırılacak ve lazım olan sanayi aletleri hazırlanabilecektir.²¹

Islahhanenin zimmetleriyle ilgili ilk teşebbüs ancak sanayi mektebinin kuruluşu sırasında gerçekleşmiştir. Islahhaneye ait hesapların görülmesiyle geliri nerede ve

¹⁶ Oktay Karaman, Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın Diyarbakir Valiliği (1869-1875) (Y.Lis.Tezi), Erzurum, 1995, s. 30-31.

¹⁷ Karaman, a. g. t, s. 47.

¹⁸ BOA, ŞD. MF, 208/52, Diyarbakir Vilayeti'nin 4 Ocak 1883 (24 Safer 1300) tarihli cevabi tahriratu.

¹⁹ BOA, ŞD, 1485/15, Diyarbakir Vilayeti İdare Meclisinin 12 Kasım 1901 (30 Receb 1319) tarihli mazbatası.

²⁰ BOA, ŞD. MF, 208/52.

²¹ BOA, ŞD. MF, 208/52, Diyarbakir Vilayeti'nin 4 Ocak 1883 (24 Safer 1300) tarihli cevabi tahriratu.

kimlerin elinde kalmış ise araştırılarak açığa çıkarılması için 1899 (R.1314) yılı sonunda hususi bir komisyon kurulmuştur. Araştırma ve incelemelere başlanmasına rağmen, aradan uzun zaman geçmesi nedeniyle bir fayda elde edilemeyip, yalnız İslahhane edevatının 1882 (R.1297) yılında satıldığı; satış bedelinden 6.329 kuruşun mal sandığına teslim olunduğu ve hesap evraklarının suya atılmak suretiyle tamamen mahvedildiği ortaya çıkmıştır.²² Bu nedenle ıslahhane bir daha açılmamıştır.

Diyarbakir İslahhanesi'nin yıllara göre memur ve görevli dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Diyarbakir İslahhane Memurları

YIL	İSLÂHAT MÜDÜRÜ	İMALAT MÜDÜRÜ	İMALAT MÜD. MUAVİNİ	BAŞKÂTİB	KÂTİB
1869 ²³	Mehmed Ağa	-----	-----	-----	---
1870 ²⁴	Mehmed Efendi	İbrahim Ağa	Bogos Efendi	Bogos Efendi	Hafız Efendi
1871 ²⁵	İbrahim Efendi	Halil Ağa	-----	Bogos Efendi	Eyyüb Efendi
1872 ²⁶	Abdurrahman Efe.	İbrahim Ağa	Beşar Efendi	Agop Efendi	Eyyüb Efendi
1873 ²⁷	Halil Ağa	Halil Ağa	-----	Agop Efendi	Eyyüb Efendi
1874 ²⁸	Halil Ağa	Halil Ağa	-----	Eyyüb Efendi	Ahmed Efendi
1875 ²⁹	Eyyüb Efendi	Eyyüb Efendi	-----	Abdurrahman Ef.	Ahmed Efendi
1876 ³⁰	Eyyüb Efendi	Eyyüb Efendi	-----	Abdurrahman Ef.	Ahmed Efendi
1877 ³¹	Süleyman Efendi	-----	-----	Abdurrahman Ef.	Ahmed Efendi
1882 ³²	İslahhanenin varlığından söz edilmekte, ancak başka bir bilgiye yer verilmemektedir.				

2. Diyarbakir Hamidiye Sanayi Mektebi

²² BOA, ŞD, 1485/15, Diyarbakir Vilayeti İdare Meclisinin 12 Kasım 1901 (30 Receb 1319) tarihli mazbatası.

²³ DVS, H. 1286, s. 79.

²⁴ DVS, H. 1287, s. 131.

²⁵ DVS, H. 1288, s. 194, 225.

²⁶ DVS, H. 1289, s. 280.

²⁷ DVS, H. 1290, s. 338.

²⁸ DVS, H. 1291, s. 68.

²⁹ DVS, H. 1292, s. 181.

³⁰ DVS, H. 1293, s. 330-331.

³¹ DVS, H. 1294, s. 47.

³² DVS, H. 1300, s. 174.

XX. yüzyıl başlarında Diyarbekir’de sanayinin gelişimi sınırlı olduğu gibi, mevcut olan da Hıristiyanların tekelindedir. Mesela, bu bölgede Müslümanların en fazla ihtiyaç duyduğu ziraî aletlerin tedarik ve tamirinde bile Hıristiyanlara müracaat edilmesi gerekir. Bu durumun önüne geçmek için Müslüman çocuklarından sanatkâr, özellikle de marangoz ve demircilerin yetiştirilmesi gerekli görülmüştür.

Bu dönemde öne çıkan diğer bir husus da misyonerlerin Protestanlığı yaymak amacıyla, çevre illerde olduğu gibi, Diyarbekir’de Hıristiyan yetimlerini beslemek ve terbiye etmek için yetimhaneler açmaya teşebbüs etmeleridir.

Vali Halid Bey, hem ihtiyaç duyulan sanatkârları yetiştirmek, hem sanat ve ticaretin gelişimini desteklemek ve hem de misyonerlerin faaliyetlerini engellemek maksadıyla, her türlü sanatın öğretilmesine ve fabrikalar açabilecek elemanlar yetiştirmeye müsait, özellikle kimsesiz çocukların ücretsiz olarak devam edebileceği bir “Sanayi Mektebi” açmaya çalışmıştır. Bu mektep, vilayet memurlarının ve ahalinin ileri gelenlerinin yardımıyla 1185³³ metre büyüklüğünde ve üç katlı olarak inşa edilmiştir.³⁴ Mektebin içinde süslü bir mescit, dört kurnalı bir hamam, 40 yataklık bir hastane, sekiz koğuş ve dört oda mevcuttur. Mektebin yanında ise dört sütun üzerine tesis edilmiş ve güzel bir mimariye sahip bir çeşme yaptırılmıştır.³⁵

Halid Bey, Sadarete gönderdiği 12 Mayıs 1900 (12 Muharrem 1318) tarihli şifre telgrafnamede; mektebin inşaatının tamamlandığını ve bunun için toplam 300.000 kûsur kuruluş sarf edildiğini, bu yardımın yalnız Diyarbekir ile bağlı kazalarının hamiyetli memurları ve ahalisi tarafından yapıldığını, Mardin ve Maden sancakları eski mutasarrıflarının şimdiye kadar bu konuda bir “hamiyet eseri” göstermemiş olmaları cihetiyle bu iki sancaktan da 1000-2000 lira toplamayı umduklarını ifade etmiştir.³⁶

Sultan II. Abdülhamid’in tahta çıkışının 25. yıl dönümüne denk gelen 1 Eylül 1900 (6 Cemaziyülevvel 1318) Cumartesi günü, Vali Halid Bey’in üstün gayretleriyle Diyarbekir şehir merkezinde inşa edilen sanayi mektebi ile mektep civarındaki çeşme, namazgâh, gezinti ve numune bahçelerinin açılış töreni görkemli bir şekilde icra edilmiştir.

Sözü edilen sanayi mektebi ile civarındaki yapıların bugünün anısına II. Abdülhamid’in adına izafeten isimlendirilmeleri, Mabeyn-i Hümayun Başkitabet-i Celilesi’nden gelen 2 Eylül 1900 (7 Cemaziyülevvel 1318) tarihli cevabi telgrafnameyle uygun görülmüştür.³⁷

Diyarbekir Hamidiye Sanayi Mektebinin iç ve mali idaresi ile eğitim ve öğretim şeklini; memur ve muallimlerin vazifelerini; mektebe alınacak talebelerin özellikleri ile mektebce uygulanması lazım gelen bazı kanun ve hükümleri açıkça ihtiva eden ve bizzat Vali Halid Bey tarafından kaleme alınan “Hamidiye Sanayi Mektebi Nizamname Layihası”, 11 Eylül 1900 (16 Cemaziyülevvel 1318) tarihinde sadarete takdim edilmiştir.³⁸ Şura-yi Devlet Mülkiye Dairesi tarafından üzerinde bazı düzeltmeler

³³ Halid Bey tarafından Sadaret’e gönderilen 12 Mayıs 1900 (12 Muharrem 1318) tarihli şifre telgrafnamede mektebin büyüklüğü 1280 metre olarak belirtilmektedir (BOA, A. MKT. MHM, 702/30).

³⁴ BOA, DH. TMİK. S, No: 38/27.

³⁵ Diyarbekir Gazetesi, 2 Eylül 1900 (7 Cemaziyülevvel 1318), No: 1195 (Nüsha-i Fevkalade).

³⁶ BOA, A. MKT. MHM, 702/30.

³⁷ Diyarbekir Gazetesi, No: 1196, 3 Eylül 1900 (8 Cemaziyülevvel 1318).

³⁸ Diyarbekir Gazetesi, No: 1197, 11 Eylül 1900 (16 Cemaziyülevvel 1318).

yapılan bu nizamname, Meclis-i Mahsus-ı Vükelâca da incelenerek içeriği mektebin maksadına kâfi görülmüş ve 27 Temmuz 1903 (2 Cemaziyülevvel 1321) tarihli iradeyle Padişah tarafından tasdik edilmiştir.³⁹

Nizamnameye göre, Sanayi mektebi yatılı olup ibtidaî ve sanayi kısımlarından oluşmaktadır. İbtidaî kısmında, ibtidaî mekteplere ait dersler okutulacak ve usûl-ü defteri dahi talim olunacaktır. Sanayi kısmında ise halı, kumaş, şayak ve sair dokumalar ile marangozluk, demircilik, dökmeçilik, matbaacılık, mücellitlik, kunduracılık ve terzilik gibi sanatlar öğretilmektedir.

Mektebe kayıt ve kabul olunacak çocukların fakir ve yetim olmalarına öncelik tanınacak, kayıt için veli muvafakat senedi ve sağlık raporu alınacak; çocukların yaşları beşten aşağı ve on beşten yukarı olmayacak; beş ile on yaş arasındakiler bir sınıfı, on yaşından yukarıdakiler de diğer bir sınıfı teşkil edecek ve sıraları ayrılacaktır.

Mektebin tahsil müddeti beş senedir. Talebeler mektepte iki sene eğitim öğretim ve üç sene de sanat tahsiliyle iştigal edecektir. Ancak, sınıflar müsait olmadığından ilk iki sene talebelerin yarısı sabahleyin ve diğer yarısı öğlenden sonra iki saat kadar okuyup yazacak, diğer zamanlarını da sanat eğitimiyle geçirecekler.

Talebeler her öğretim yılının ortasında hususi ve sonunda umumi imtihana tabi tutulacaktır. Her ders ve sanattan tam numara “10”dur. Hususi imtihanda bir ders ve sanattan “0” alan talebe izinsiz bırakılacak ve sıfır tekrar ettikçe izinsizlik de devam edecektir. Bu imtihanda genel olarak sınıfın birincisi ve ikincisi olan talebelere mektebce uygun görülecek bir mükâfat verilecektir. Umumi imtihanda ise, iki ders ve sanattan 5’ten aşağı numara alan talebe sınıfta kalacak; bir ders ve sanattan 5’ten aşağı numara alan talebe bir defaya mahsus olmak üzere ikmal imtihanına girip 5’ten yukarı numara aldığı takdirde bir üst sınıfa geçecek, şayet 5’ten aşağı numara alırsa sınıfta kalacaktır. İki sene üst üste sınıfta kalanlar mektepten ihraç edilecektir.

Ders ve sanat muallimine karşı hürmetsizlik ve serkeşlikte bulunan talebe, hareketinin derecesine göre muallim veya mektep idaresi tarafından azarlama, izinsiz bırakılma ve mektepten kovulma gibi cezalar alacaktır.⁴⁰

Mektebin açılışıyla birlikte, idare heyeti ile 6 nefer ders ve ciltleme muallimi fahri olarak; havlu ve sair dokuma ile kundura, terzi ve dülger ustası olan 5 nefer muallim de ücretle istihdam edilmiştir.

İlk zamanlarda mektebe devam eden talebe sayısı 35 olup, hazırlık ve sanayi eğitimi verilmiştir. 400 talebe alabilecek kapasitede ve her türlü sanayinin terakkisine müsait derecede ve mükemmeliyette olan sanayi mektebi, ilkin belediyenin yardımıyla yetim ve kimsesiz çocukların iaşelerini tedarik etmekle beraber, memlekete faydalı bir surette terbiyelerini sağlamıştır. İleride mektebin geliri yükseldiğinde, muallim ve talebe sayısının da artırılması hedeflenmiştir.⁴¹

Mekteb talebesinin bir yıllık ilim ve sanayi kazancını gösteren umumi imtihanı 1 Ağustos 1901 Perşembe günü icra edilmiştir. Vilayetten tayin edilen ayırtmanlar okula

³⁹ BOA, İ. DH, 1321. Ca. 2.

⁴⁰ BOA, İ. DH, 1321. Ca. 2, Şûrâ-yî Devlet tarafından 9 Temmuz 1903

(13 Rebiyülâhır 1321) tarihinde bazı maddeleri tadil ve tashih edilerek yeniden düzenlenen Diyarbekir Hamidiye Sanayi Mektebi Nizamnamesi.

⁴¹ BOA, ŞD, 1485/15, Diyarbekir Vilayeti İdare Meclisinin 12 Kasım 1901 (30 Receb 1319) tarihli mazbatası.

gelerek talebeleri birer birer imtihan etmiştir. Talebenin yarısı Kur'an-i Kerim, ilmihal, kıraat-i Türkiye, hesap, imla ve hüsn-i hat derslerinden; geriye kalan kısmı elifbadan ve tamamı sanayi bilgi ve becerisinden imtihan edilerek iktidarlarına göre notları tayin edilmiştir.

Talebeye bir yıl içerisinde öğretilen sanayi; müretteplik, destgahçılık, mücellidlik, elbise dokuma, çarşaf ve çetari, havlu dokuma, kunduracılık ve terzilik gibi mesleklerdir. Sözü edilen talebelerin bir seneden az zaman zarfında tahsil etmiş oldukları ilim ve sanayi, ayırtman heyetinin takdirine mazhar olmuş; gayret ve sadakati görülen muallimler taltif ve tahsin edilmiştir.⁴²

Söz konusu umumi imtihandan yaklaşık bir ay sonra, II. Abdülhamid'in cülus yıldönümü dolayısıyla düzenlenen törende ruhani reisler ve binlerle ahali de hazır buldukları sırada mektep talebesinin ödül dağıtımı yapılmıştır. Yetim ve kimsesiz olan talebelerin intizamlı vaziyetleri ile sanayi becerileri davetliler tarafından bizzat müşahede edilerek, böyle hayırlı bir müessesenin Diyarbekir'e kazandırılmasında emeği geçen Vali Halid Bey ile Komisyon Heyetine ve Padişaha dua edilmiştir.

Hamidîye Sanayi Mektebi Türkçe ve Hesab Muallimi Nazım Efendi sözü edilen törende bir nutuk okumuştur. Nutukta; "Halid Bey'in, kendisinden önceki valilerin başaramadığı birçok konuda muvaffak olduğu; özellikle, Hamidîye Sanayi Mektebi'nin tesisine muvaffakiyetle, cehalet vadilerinde başıboş kalan ve mukaddes insaniyet vazifesini fark etmekten aciz bulunan birçok yetim ve kimsesiz çocukların işlerinin temin edilerek, çeşitli sanatların talimine, ilim ve edep tahsiline sevk edildikleri; tahsisatsız ve sermayesiz olarak böyle hayırlı bir eserin vücuda getirildiği " ifade edilmiştir.

Mektebin ikinci sınıf talebesinden 3 numaralı Mehmed Efendi ise talebeler adına okuduğu nutukta; sanat becerisi kazanmak ve eğitim görmek için böyle bir mektebe devam ettiklerinden dolayı kendilerini fevkalade bahtiyar addettiklerini vurgulamıştır.⁴³

Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü yıl dönümüne denk gelen 16 Şaban 1321 (7 Kasım 1903) tarihinde, bugünün anısına ilk defa olarak sanayi mektebinde ziraat ve sanat sergisi düzenlenmiştir. Serginin fotoğrafları bir albüm haline getirilerek, Diyarbekir Valisi Mehmed Nazım Paşa'ya takdim edilmiştir.⁴⁴ Söz konusu serginin umumun takdir ve rağbetine mazhar olması üzerine, ertesi yıl ikincisinin tertibine karar verilmiştir.⁴⁵

Hamidîye Sanayi Mektebi'nin açılışının beşinci senesi olan 1905 yılında mektep binası içinde halıcılık için özel bir bölüm açılmıştır. Burada beş çocuğun dokuduğu ipek seccade, bir mazbata ile birlikte 8 Haziran 1905 (4 Rebiyülâhır 1323) tarihinde Padişaha takdim edilmiştir. Söz konusu mazbatada; Diyarbekir Sanayi Mektebi'nin ilerlemesi için gerekli olan ihtiyaçlar Padişaha arz edilmiştir. Bunun üzerine, 6 Temmuz 1905 (3 Cemaziyülevvel 1323) tarihli iradeyle, sanayi mektebine ne şekilde ve ne miktarda

⁴² Diyarbekir Gazetesi, No: 1243, 6 Ağustos 1901 (20 Rebiyülâhır 1319).

⁴³ Diyarbekir Gazetesi, No: 1247, 2 Eylül 1901 (18 Cemaziyülevvel 1319).

⁴⁴ BOA, YEE, Defter No: 412, s. 1.

⁴⁵ BOA, İ. DH, 1322. C. 15.

yardım edilmesi gerektiğinin Meclis-i Mahsus-ı Vükelâca müzakere edilerek sonucunun arz edilmesi emredilmiştir.⁴⁶ Ancak bundan istenilen sonuç alınamamıştır.

Çok büyük hedef ve gayelerle kurulan sanayi mektebi, 1906 yılı sonlarına doğru ilk zamanlardaki işlevini kaybetmiştir. Talebe mevcudu 40 kişiden ibaret olup, öğretilen sanayi ise çulhacılık ve halıcılığa münhasırdır. Bunlar da çok sınırlı bir şekilde öğretilmektedir.⁴⁷

Diyarbakir Sanayi Mektebi'nin yıllara göre idari ve eğitim kadrosu ile talebe sayısı aşağıdaki şekildedir:

Tablo 2. Hamidiye Sanayi Mektebi Personel ve Talebe Sayısı

YIL	İDARE KADROSU	EĞİTİM KADROSU	HADEME	TALEBE ADEDİ		
				M ÜS	G. MÜ S.	TO P.
1900/1901 ⁴⁸	-Başkan Vali-i Vilayet Halid Bey -İkinci Başkan Vali Muavini Mina Efendi -Fahri Dahiliye Müdürü Abdülgani Bey -Mubassır Muhyiddin Efendi Meclis Azaları: -Eşraftan Arif Efendi -Eşraftan Abdülgani Bey -Belediye Reisi Ahmed Efendi -Baştahsildar Mehmed Bey -Meclis-i İdare Azasından Haçator Efendi	-Osman Efendi -Mustafa Efendi -Türkçe ve Hesab Muallim Nazım Efendi	1	28	7	35

⁴⁶ BOA, İ. HUS, 1323. Ca. 3.

⁴⁷ BOA, ŞD, 1490/13, Diyarbakir Valisi Fehmi Bey tarafından sadarete hitaben yazılan 26 Eylül 1906 tarihli tahrirat.

⁴⁸ Maârif Salnamesi, H. 1319, s. 608.

	-Maârif Muhasebe Memuru Hamdi Bey -Başkomiser Ahmed Tevfik Efendi -Kazaryan Cubur Efendi					
190 1/ 190 2⁴⁹	-Müdür Matbaa-i Vilayet Müdürü Muhlis Efendi -Kâtib Matbaa-i Vilayet Muhasibi Ahmed Efendi -Mubassır Abdurrahman Efendi Meclis Azaları: -Eşraftan Arif Efendi -Eşraftan Abdülgani Bey -Belediye Reisi Ahmed Efendi -Baştahsildar Mehmed Bey -Meclis-i İdare Azasından Haçator Efendi -Maârif Muhasebe Memuru Hamdi Bey -Başkomiser	-Hüsn-i Hat Mual.Fethullah Ef. -Kur'an-i Kerim Mual. ve Mektep Camisi İmamı Seyyid Abdülkadir Efendi - Mürettiblik(Mat baacılık) Mual. Said Efendi -Dokuma Muallimleri: Abdülkadir Ef. , Mehmed Ağa, Hüseyin Ağa, Lond, Tomas ve Dikran Efendiler -Mücellidlik Mual. Ohannes Ef -Marangozluk Mual. Tavit Ef. -Terzilik Mual. İrmuş Efendi -Kunduracılık	-	28	7	35

⁴⁹ Diyarbekir Gazetesi, No: ?, Tarih: 1894-1901. Bu tarihte mektebe devam edecek olan 35 talebeden Hamdi, Mühür, Yusuf ve Cuma matbaacılıkla; Hüseyin, Yusuf, Hasan havlu ve döşemeyle; Hüseyin, Hasan Remzi, Sabri, Receb, Mehmed, Şükrü yerli düz bez ve yıldızlı yerli çarşafı; Eyüp, Sadık, Haço (Ermeni), Ahmed, Tomas (Süryani), Mahmud, Hüseyin, Mihran (Katolik), Cemil Harput çiçekli bezi, mantın ve sırma çarşaf dokumayla meşgul olacaktı. Abdülmesih(Süryani), Abid ve Abdülkerim mücellidlikle; Mustafa, Hasan, Said (Süryani) ve Ali marangozlukla; Ahmed, Mehmed ve Ohannes (Ermeni) terzilikle; Hasan, Şevket ve Dikran (Ermeni) kunduracılıkla uğraşacaklardı.

	Ahmed Tevfik Efendi -Kazaryan Cubur Efendi	Mual. Ohannes Efendi				
1905⁵⁰	-Müdür Halil Rifat Bey -Kâtib Kazım Bey -Mubassır Naci Efendi -Hademe Gapril Ağa -Aşçı Ohannes Ağa	-Halıcı Muallim Agop Efendi -Modelci ve Muallim Muavini Talebeden Abid Çavuş - Nessac(Dokumacı) Talebeden Mahmud Onbaşı	-	-	-	-
1906⁵¹	----- ----	----- ----	-	-	-	40

Mektebin geliri, Vilayet dahilindeki hamiyetli memurlar ile ahalinin ileri gelenleri tarafından yapılan yardımlardan oluşan meblağdan ibaret olup, hemen hemen tamamı mektebin inşâsına sarf edilmiştir.⁵² Mekteb Komisyonu tarafından düzenlenen 3 Aralık 1900 (10 Şaban 1318) tarihli deftere göre, sözü edilen tarihe kadar mektebin geliri 417.060 kuruş ve inşâat masrafı 389.949 kuruştan ibarettir.⁵³ Masraftan arta kalan 27.111 kuruşa, daha sonra yapılan yardımlar ile mektebin imalatından elde edilen gelirin de eklenmesiyle toplam sermaye 91.736 kuruşa çıkmıştır. Fakat mektebin gelecekte faâliyet göstermesi için gerekli olan geliri mevcut değildir.

Sanayi mektebinin mevcut durumunu dikkate alan Vilayet idaresi, hazırladığı mazbata layihasıyla söz konusu mektebin idaresinin temin edilmesi ve terakki vesilelerinin hazırlanması için lazım olan geliri iki yolla karşılamayı planlamıştır.

⁵⁰ DVS, H. 1323, s. 349.

⁵¹ BOA, ŞD, 1490/13, Diyarbekir Valisi Fehmi Bey tarafından sadarete hitaben yazılan 26 Eylül 1906 tarihli tahrirat.

⁵² Başta Vali Halid Bey olmak üzere sanayi mektebinin inşâsına yardım eden bütün memurlar ile ahalinin ileri gelenleri tarafından yapılan yardımların miktarı "Mekteb-i Sanayi İanesi" başlığıyla sancak ve kazalara göre, Vilayet resmi gazetesi aracılığıyla ilân edilmiştir (Diyarbekir Gazetesi, No: 1241, 23 Temmuz 1901 (6 Rebiyülâhır 1319).

⁵³ Başka bir belgede ise, sözü edilen mektebin inşâat ve levazımatı için toplam 528. 000 kûsur kuruş sarf edilmiş olup, yapılan yardımlardan artakalan 90.000 kûsur kuruş sermaye ile bir çiftlik ve bir kirahanesi, şimdilik 35 neferden ibaret olan talebesinin idaresini temin etmekteydi (BOA, DH. TMİK. S, 38/27).

Birincisi, “rûsum-ı duhuliye” adıyla yeni bir verginin konulmasıdır. Buna göre; Vilayetçe, dışarıdan gelecek yolcu ve yük arabalarından 2 kuruş, zahire ve tuzdan başka yükle gelecek develerden 50 para, yük katır ve beygirlerinden 30 para, merkeplerden 10 para alınacaktır. Bu miktarlar fazla görülürse Şura-yî Devlet tarafından yeniden düzenlenebilecek, hatta ileride mektebin masrafını kapatacak derecede gelir kaynağı elde edildikten sonra bu verginin toplanmasından vazgeçilecektir. Bu vergi, aynı zamanda Sivas gibi sair vilayetlerde de fazlasıyla toplanmış, hatta sanayi eğitimi gibi faydalı bir iş için de harcanmamıştır.

İkincisi ise Musul, Bağdat ve Basra taraflarına nehir yoluyla sevk olunan ticaret eşyasını taşıyan keleklerle bağlanacak tulumların her biri için 20 para vergi alınmasıdır. Ancak, mektebin şimdiki ihtiyacının karşılanması yalnız bunlarla da mümkün olamayacağından, idaresinin teminine kadar, bazı vilayetlerde uygulandığı gibi, merkezde kesilen hayvanların düzenli vergisinden başka, koyun ve keçilerden 20, kuzulardan 10, sığır ve emsalinden 40 para alınması mektebin idare ve ilerlemesini arzu edilen seviyeye çıkarabilecektir.⁵⁴

Vilayet İdare Meclisinin hazırladığı layiha Tesri’-i Muamelat Komisyonu tarafından uygun görülerek, Şûrâ-yî Devletçe de durumun müzakere edilmesi için 26 Ağustos 1902 (21 Cemaziyülevvel 1320) tarihinde sadarettten izin talep edilmiştir.⁵⁵ Sözü edilen layiha, Şûrâ-yî Devlet Mülkiye Dairesi’nde müzakere edilmiş ve bazı maddelerinde değişiklik yapılarak şu şekilde uygulanması kararlaştırılmıştır:

“Vilayet merkezinde kesilen hayvanlardan alınan mutat verginin dışında herhangi bir ek verginin konulmasından vazgeçilip, tuz ve zahire istisna tutulmak şartıyla, ticari eşya yükleriyle Vilayet haricinden gelecek arabalardan 60, develerden 30, katır ve beygirlerden 20, merkeplerden 10 para vergi alınacaktır. Bu vergi usulüne göre tahsil edilerek herhangi bir yolsuzluğa meydan verilmeyecektir. Hâsılatı sanayi mektebinin zaruri masraflarının karşılanmasına hasır ile başka tarafa bir akçe bile sarf edilmemek üzere mahallince mükemmel tedbirler alınacaktır. Sözü edilen vergi, beş sene müddetle toplanıp, bu müddetin bitmesine altı ay kala gerek vergi ve gerek mektebce hâsıl olan neticeler ve tecrübeler tafsilatıyla Babiâli’ye arz olunduktan sonra, verginin toplanmasına devam edilip edilmemesi hususunda Babiâli’den verilecek emre uygun hareket edilecektir.”⁵⁶

Şûrâ-yî Devletin bu mazbatası Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ’da da okunarak, söz konusu verginin miktarı münasip görülmüş ve 27 Temmuz 1903 (2 Cemaziyülevvel 1321) tarihli iradeyle tasdik edilmiştir.⁵⁷ Ancak Meclisin bu kararına rağmen, bu vergilerin toplandığına dair herhangi bir kanıt rastlanmamaktadır.

Sultan II. Abdülhamid’in adına mensubiyet şerefiyle tesis edilen sanayi mektebi, her halükarda ileri bir durumda olması gerekirken, 1906 yılına gelindiğinde yıllık gelirinin kifayet etmemesinden dolayı ıslaha muhtaç bir halde olduğu ve hatta talebelerin yatak ve yorgan takımlarının bile olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, bir

⁵⁴ BOA, ŞD, 1485/15, Diyarbekir Vilayeti İdare Meclisinin 12 Kasım 1901 (30 Receb 1319) tarihli mazbatası.

⁵⁵ BOA, ŞD, 1485/15, Dahiliye Nezareti’nin 26 Ağustos 1902 tarihli tezkiresi; BOA, DH. TMİK. S, 39/19.

⁵⁶ BOA, İ. DH. 1321. Ca. 2, 9 Temmuz 1903 (13 Rebiyülâhır 1321) tarihli Şûrâ-yî Devlet Mazbatası.

⁵⁷ BOA, İ. DH, 1321. Ca. 2.

tarafından bazı daimi gelirlerin tedarikine teşebbüs olunduğu gibi, diğer yandan da yatak, yorgan ve sair zaruri ihtiyaçların karşılanması için bir miktar nakit paranın teminine çalışılmıştır. Bu sırada, bazı aşiretlerden daha önce geri alınan gasp edilmiş hayvanat bedelinden 40.252 kuruş 5 paranın farklı tarihlerde merkez mal sandığına teslim olunarak emanet hesabına aktarıldığı anlaşılmıştır. Mektebin ihtiyaçlarını dikkate alan Vilayet İdare Meclisi, derhal harekete geçerek şimdiye kadar sahibi çıkmayan bu hayvanların bedelinin sanayi mektebine verilmesini kararlaştırmıştır. Buna göre, mektep komisyonu ve müdüriyeti tarafından resmi makbuz hazırlanıp verilmesiyle 40.000 kuruşun 5.000'i şimdiden ve geriye kalan miktarı peyderpey alınacaktır.⁵⁸

Vilayet İdare Meclisi'nin bu kararı sadarete bildirilmesine rağmen, mektep talebelerinin sefaleti devam etmiştir. Nitekim 26 Eylül 1906 (7 Şaban 1324) tarihiyle sadarete takdim edilen yazıda talebelerin maddi perişanlığı şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“ Talebelerin infak ve iâşeleri, günlük olarak şuradan buradan tedarik olunabilen yardımlar ve beş on kuruş parayla temin olunabilmektedir. Elbise ve giyim ihtiyaçları ise zaruri olarak ihmal edilmekte ve ertelenmektedir. ”

Sanayi mektebi, II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte bakımsız kalarak önemini yitirmeye devam etmiştir. Bu dönemde, parasızlığın yanı sıra, İttihatçıların Vali Halid Bey'e karşı olan tutum ve davranışları da bunda etkili olmuştur. Abdülhamid yanlısı olan Halid Bey, her fırsatta Vilayetteki İttihatçılar tarafından kötülenmiştir. Hatta onlara göre, Halid Bey, şöhret sahibi olmak ve padişahın yanında mevki kazanmak için halkı yardıma zorlamış ve memleketten çıkarma gibi şiddetli cezalarla korkutmuş; bu yüzden sanayi mektebinden istenilen fayda sağlanamamaktadır.⁵⁹

Yaklaşık 15.000 lira sarf edilerek Diyarbekir'de vücuda getirilen sanayi mektebi, esaslı ve daimi bir geliri olmadığından, II. Meşrutiyet'in ilânını müteakip kapanmaya ve eğitime ara vermeye mecbur olmuştur.

Ancak, hem ahalinin yardımıyla yapılan sanayi mektebi binasının muhafazası, hem de millet hazinesinin boşu boşuna zarar görmemesi için söz konusu mektebin “Yatılı Dârülmualimin” olması, Vilayet İdare Meclisinin 9 Eylül 1911 (15 Ramazan 1329) tarihli kararıyla kabul edilmiştir.⁶⁰

Sanayi mektebi binasının “Dârülmualimin'e” tahsisi üzerine, yaklaşık üç yıl sonra, “İslâm Sanayi Mektebi” adıyla Diyarbekir merkezinde Dağ kapısı dışında yeni mektep binasının temel atma töreni 13 Kasım 1914 (24 Zilhicce 1332) Cuma günü düzenlenmiştir.⁶¹ I. Dünya Savaşı sırasında kapanan bu okul, Cumhuriyetin ilk yıllarında ilkokul düzeyinde eğitim öğretime başlamıştır.⁶²

3. Diyarbekir Darüleytamları

I. Dünya Savaşı yılları ve öncesinde çeşitli nedenlerle yetim ve öksüz kalan çocukları barındırma ve onları eğitime amacıyla yetimhanelerin açıldığı vilayetlerden

⁵⁸ BOA, ŞD, 1490/3, Diyarbekir Vilayeti'nin 4 Nisan 1906 (9 Safer 1324) tarihli tahrirati.

⁵⁹ Dicle Gazetesi, No: 2, 20 Mart 1911(19 Rebiyülevvel 1329), s. 2.

⁶⁰ BOA, DH. İD, 26-1/67, Diyarbekir Valisinin 4 Mart 1912 (15 Rebiyülevvel 1330) tarihli cevabi yazısı.

⁶¹ Dicle Gazetesi, No: 139, 17 Kasım 1914 (28 Zilhicce 1332), s. 2.

⁶² Turan, a. g. e, s. 38-41.

biri de Diyarbekir'dir. Diyarbekir'de açılacak "Darüleytam" ile burada kalacak çocukların ihtiyaçlarının karşılanması hakkında Diyarbekir Vali Vekili Bedreddin Bey'in, Dahiliye Nezaretine gönderdiği 11 Ocak 1916 (5 Rebiyülevvel 1334) tarihli telgrafnamede şu ifadeler yer verilmiştir: "Van mültecilerinden kimsesiz çocukların sefaletten kurtarılarak şimdilik yalnız iaşeleri ve sıhhatlerinin muhafazası maksadıyla masrafları muhacirin tahsisatından, giyim ve sair ihtiyaçları ise terk edilmiş mallar ve hayır sahiplerinin vereceği yardımlardan karşılanmak suretiyle vilayet merkezinde 1000 kişilik bir darüleytam tesisine teşebbüs olunmuş; birkaç güne kadar da açılış töreninin icrası kararlaştırılmıştır.

Öteki ve berikinin elinde kalmış olan Ermeni çocuklarının da sözü edilen darüleytama kabullerinin çok iyi olacağı ve bunların İslâm çocuklarıyla karışmaları milli ve dini terbiye noktasında pek mühim olduğu âcizane hatırıma gelmesiyle, bunların da oraya kabulleri tasavvur ve icabına teşebbüs olunmuştur. Ayrıca, bağlı kaza ve sancaklarda da bu gibi darüleytamın tesis ve açılmasıyla gerek mülteci ve gerek Ermeni çocuklarının iâşe ve terbiyelerine itina gösterilmesi, icab edenlere tebliğ edilmiş; söz konusu müessesenin devamına ve diğerlerinin de açılışına vasıta olmak üzere, 100.000 kuruşluk tahsisat verilmesi Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir."⁶³

Maarif Nezareti, Diyarbekir Vilayeti'nin bu talebini dikkate alarak, 100.000 kuruşluk tahsisat havalenamesinin gönderilmek üzere olduğunu ve yeni bina tesisi yerine, bu hususa elverişli binalar ile tesis için gerekli olan şeylerin ikmalî lüzumunu, 2 Ocak 1916 (20 Kânunuevvel 1331) tarihli cevabi telgrafnameyle bildirmiştir.⁶⁴

Diyarbekir Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 25 Ocak 1916 (12 Kanunusani 1331) tarihli telgrafnamede ise vilayet merkezinde tesis olunan darüleytamdaki 600 çocuğun bir senelik idaresinin temini için 3600 liraya ihtiyaç olduğu; bunun 2400 lirasının Hükümet-i Seniyye ile Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin desteğiyle ve 1200 lirasının da hamiyetli insanlarca verilecek yardımlarla karşılanabileceği; söz konusu yardımın toplanması için Meclis-i İdare-i Vilayet kararıyla izin talebinde bulunulduğu ifade edilmiştir.⁶⁵ Ancak, Dahiliye Nezareti'nden gelen cevapta, ahaliden yardım toplanılmasının caiz olmadığı ve sözü edilen masrafın da Maarif Nezareti'nce karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Maarif Nezareti de 26 Ocak 1916 (20 Rebiyülevvel 1334) tarihli cevabi tezkiresinde, Diyarbekir'de açılacak darüleytam için bu seneye mahsus olarak 100.000 kuruşluk tahsisat verildiğini ve gelecek sene için gereken masrafın, diğer darüleytamlar gibi, Nezaret tarafından karşılanacağını beyan etmiştir.⁶⁶

Diyarbekir Darüleytamı, hıfzıssıhhaya uygun olmayan köhne bir manastır ve ikişer odalı iki hanede tesis edilerek, 1916 (R.1332) yılında açılmıştır. Ancak, cilt hastalıklarına müptela çocukların kabul olunmasından ve tayin olunan muallim, muallime, mürebbi ve mürebbiyelerin vazife hissi ile hareket eden kişiler olmamalarından dolayı, sözü edilen Darüleytam bir "sefaletane" halini almıştır.

⁶³ BOA, DH. İUM, 17/1.

⁶⁴ BOA, DH. İUM, 17/1, Maarif Nezareti'nin 16 Ocak 1916 (10 Rebiyülevvel 1334) tarihli tezkiresi.

⁶⁵ BOA, DH. İUM, 17/1, Diyarbekir Vilayetinin 25 Ocak 1916 (12 Kânunusani 1331) tarihli telgrafı.

⁶⁶ BOA, DH. İUM, 17/1, Maarif Nezareti'nin 26 Ocak 1916 (20 Rebiyülevvel 1334) tarihli tezkiresi.

Diyarbakır Maarif Müdürlüğüne göre, hastalar için lazım olan ilaçların bulunamaması ve binaların da hıfzıssıhha'ya uygun olmaması nedeniyle, sarf edilen mesainin karşılığı layıkıyla alınamamaktadır. Bu nedenle, binaların, 500-600 lira sarf edilerek hıfzıssıhha'ya muvafık bir surette tamiri ve genişletilmesi, "masarrıf-ı te'sisiye" adıyla bir miktar para tahsisi, muallim ve muallimelerin değiştirilmesi ve lazım olan ilaçların tedariki gerekir. Bitlis Maarif Müdüriyeti Vekâleti'nin Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazı bu hususu doğrulamakla birlikte, talebelerde ölüm oranının arttığını da beyan etmiştir. Bu durumu dikkate alan Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidâîye Dairesi Müdüriyeti, meselenin bir encümen marifetiyle araştırılarak hastalıklı çocukların hemen tecridini; kız ve erkek çocukların ayrı binalara yerleştirilerek eğitim ortamının düzeltilmesi için gerekli olan şartların tamamlanmasını emretmiştir (15 Ekim 1916).⁶⁷

Maârif Nezareti'nin bu yazısına cevap veren Diyarbakır Vali Vekili Bedreddin, Nezaret tarafından gönderilen tahsisatla darüleytamın birçok malzemesini ikmal ederek intizam altına aldığını; fakat istenilen mükemmeliyete ulaştırılmasının mevcut mallarla mümkün olmadığını; bununla birlikte, tanzimi için çalışılmakta olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

Mektebin aylık cedvelinde gösterilen 421 talebeden Nisan 1916'da 10, Mayıs'ta 9, Haziran'da 13, Temmuz'da 21, Ağustos'ta 35 ve Eylül'de 29 olmak üzere toplam 117 kişinin vefat ettiği tespit edilmiştir. Maarif Nezareti'ne göre, sözü edilen darüleytamın şu halde bırakılması kesinlikle caiz değildir. Bu nedenle, talebelerin bu sefaletten kurtarılması için vilayete gerekli tebligatın yapılması gerekir. Eski halin devam etmesi durumunda mektebin varlığından bir fayda sağlanamayacaktır.⁶⁹

Maarif Nezareti'nin bu yazısı üzerine, bizzat Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından 16 Aralık 1916 (3 Kanunuevvel 1332) tarihinde, Diyarbakır Valisi Süleyman Bey'e tebligat yapılmış ve gerekli olan bütün tedbirlerin alınması istenmiştir. Diyarbakır Vilayeti'ne yapılan bu tebligatı nazara alan Vali Vekili Bedreddin, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 21 Aralık 1916 (25 Safer 1335) tarihli telgrafta mektebin içinde bulunduğu durumu ve yapılan çalışmalarını şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Dört buçuk ay evvel buraya vardığımda, doğrusu, Darüleytam'ın "sefaletane" haline geldiğini ve zavallı yetimler arasında hastalıklı olanların çoğunlukla vefat ettiklerini gördüm. Derhal hastaları tecrit ve noksan olan levazımata ikmal ettirdim. Talebelerin büyük bir kısmı Bitlis'ten gelmiş olan yetimlerden ibarettir. Bugün imkân müsait olduğu derecede mektep düzenli bir hale girmiş, talebenin refah ve sıhhatleri temin edilmiştir. Darüleytam olarak kullanılan bina pek elverişli değilse de, bütün binaların askeriye tarafından işgal edilmiş olmasına, fiyatların yüksekliğine ve ihtiyaçların tedarikindeki zorluklara binaen şimdilik bundan iyisini bulmak mümkün değildir."⁷⁰

⁶⁷ BOA, DH. İUM, E-25/92, Maârif Nezareti'nin Diyarbakır Vilayeti'ne yazdığı 15 Ekim 1916 tarihli tahrirat.

⁶⁸ BOA, DH. İUM, E-25/92, Diyarbakır Vali Vekili Bedreddin'in 16 Kasım 1916 (20 Muharrem 1335) tarihli tahriratı.

⁶⁹ BOA, DH. İUM, E-25/92, Maârif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 11 Aralık 1916(15 Safer 1335) tarihli tahrirat.

⁷⁰ BOA, DH. İUM, E-25/92.

Diyarbakir Vilayet İdaresi, bütün maddi zorluklara rağmen, 1917 yılında erkek ve kız çocuklarını ayrı binalara alarak merkezdeki yetimhane sayısını ikiye çıkarmış; bunlara ilaveten Mardin’de de birer kız ve erkek yetimhanesi açmıştır.⁷¹

Yukarıda belirtildiği gibi, Diyarbakir yetimhaneleri hem Müslüman ve hem de Ermeni yetimleri için açılmıştır. 1919 yılı başında, Diyarbakir yetimhanelerinde 50 Ermeni yetimi mevcut olup, Müslüman çocuklarla beraber hükümetçe beslenmiştir. Ermeni yetimleri sadece yetimhanelerde değil, vilayetin çeşitli yerlerinde İslâm aileleri nezdinde de bulunmuştur. Bu yetimlerin, Ermeniler tarafından tesis olunacak yetimhanenin açılışına kadar sefaletle duçar olmamak için şimdilik buldukları yerlerde bırakılmaları Ermeni ileri gelenleri tarafından talep edilmiştir.⁷²

Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından vilayetlere gönderilen 31 Ekim 1917 (15 Muharrem 1336) tarihli telgrafta, darüleytamlar için lazım olan tahsisat genel bütçeden verileceğinden talebelerin işlerinin düzenli olarak temin edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷³

Şimdiye kadar Maarif Nezareti’ne bağlı olan darüleytamların bundan sonra Dahiliye Nezareti’ne bağlanmaları, Meclis-i Vükelâ kararıyla uygun görülmüş ve 3 Ekim 1920 (19 Muharrem 1339) tarihli irade ile de onaylanmıştır.⁷⁴

4. Diyarbakir Ziraat Mektebi ve Numune Çiftlikleri

a)Diyarbakir Ziraat Mektebi

Vali Kurt İsmail Paşa’ya göre, Diyarbakir sancağının arazisi her türdeki ziraata uygun olmasına rağmen, ziraatla iştilal eden ahali hem ziraat fenninden habersiz, hem de fakr-u zaruret içindedir. Bu iki problemin çözümü için öncelikle Diyarbakir’de bir ziraat mektebinin açılmasına gerçek anlamda ihtiyaç vardır. İsmail Paşa’nın bu mütalaası üzerine, Vilayet Başmühendisi Mösyö Ravic zirai çalışmalarla ilgili bir rapor hazırlamıştır. Raporda, ziraat mektebinin açılması zaruri olup, söz konusu mektebin masrafı için bütün memurlar ile vilayet ahali tarafından yardım yapıldığı takdirde bundan merkez sancağına beşte bir hisse isabet edeceğinden sancağın mevcut nüfusuna nispetle her şahsa 20 para düşeceği; biraz noksan kalırsa onun da yine vilayet ve sancak memurlarından toplanmasının mümkün olacağı ifade edilmiştir. Bu öneri, Diyarbakir Vilayeti Umumi Meclisi tarafından kabul edilerek, Şûrâ-yî Devlete havale edilen mazbatanın içeriğinde yer almıştır.

Söz konusu mazbatanın ziraat mektebiyle ilgili bendi, hem Ticaret Nezareti’nde ve hem de Şûrâ-yî Devlet Nafia Dairesi’nde mütalaa edilerek bu düzenleme ile mekteb açmanın mümkün olamayacağı karara bağlanmıştır. Ancak, Ticaret Nezareti tarafından vilayetlerde ziraatın terakkisi için lazım gelen tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir.⁷⁵

b)Diyarbakir Numune Bahçesi

⁷¹ BOA, DH. İUM, E-41/59.

⁷² BOA, DH. EUM. ECB. , 21/63, 22 Ocak 1919 (19 Rebiyülahır 1337). (Urfa yetimhanesinde bulunan Ermeni yetimleri, Ermenilerin talebi üzerine, Amerikan yetimhanesine bu tarihte teslim edilmişlerdir.)

⁷³ BOA, DH. İUM, E-41/59.

⁷⁴ BOA, DH. İUM, 19-14/1-64.

⁷⁵ BOA, ŞD, 1453/16, Dahiliye Nezareti’nden Diyarbakir Vilayetine yazılan 7 Eylül 1870 tarihli tezkire.

Vali Halid Bey zamanında (1896-1902), az masrafla çok mahsul elde etmek, yeni zirai aletler hakkında bilgi sahibi olmak ve ziraatçıların ziraattaki ilerlemelerden haberdar olmalarını sağlamak amacıyla iklimi, toprağı ve havası her çeşit ürünü yetiştirmeye uygun olan Diyarbakir’de bir “Numune Bahçesi” açılmış ve bir ziraat memuru tayin edilmiştir.⁷⁶ Halk kısa sürede bu tesisten istifade etmeye başlamıştır. Vilayette gül bahçeleri çoğalmış, gül yağının çıkarılması halka öğretilmiş ve dutlukların sayısı arttırılmıştır. Böylece, Diyarbakir kazasının 300.000 kuruştan ibaret olan aşar bedeli 1.000.000 kuruşa ulaşmıştır.⁷⁷

c) Diyarbakir Numune Çiftliği

Şehirde bir “Numune Çiftliği” tesis etmek ve yeni zirai aletlerin kullanımını halk arasında yaygınlaştırmak için vilayetçe bazı tedbirler alınmıştır.⁷⁸ Diyarbakir’de ziraatın gelişmesi için bir numune çiftliğinin tesisine müsaade edilmesi gerektiği Orman ve Ziraat Nezareti’ne bildirilmiştir. Nezaretten alınan cevapta; ziraat işleri için ayrılan meblağın ziraat mektepleri ve numune tarlaları masraflarına ancak kâfi geldiği, numune çiftliği tesisinin masrafı için yeni imkânların bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine, Diyarbakir Valisi Mehmed Nazım Paşa tarafından sadarete gönderilen 28 Mayıs 1903 (1 Rebiyülevvel 1321) tarihli yazıda; çiftlik yeri meccanen istimlâk olunmak ve bina için bazı yardımlar icra edilmek üzere, vilayetçe verilmekte olan akçenin üçte ikisinin buraca sarfına müsaade edilmesi istenmiş⁷⁹, fakat bu tekliften de bir sonuç alınmamıştır.

Siverek Numune Tarlasının önemini yitirmesi ve lağvedilmesiyle birlikte, Diyarbakir Vilayeti Encümen ve Hey’et-i Umumiyesi, vilayet dahilinde bir numune çiftliği kurulması için yeniden harekete geçmiştir. Bu amaçla vilayetin 1914 (R. 1330) yılı bütçesine 100.000 kuruş ödenek konulmuştur.⁸⁰ Ancak, Diyarbakir’de oluşturulması düşünülen numune çiftliği, daha önce olduğu gibi, bir türlü kurulamamıştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri, çiftlik için uygun bir arazinin bulunamamasıdır.⁸¹ Nihayet 1914 yılında, Diyarbakir Vilayeti Hususi İdaresince, numune çiftliği yapılmak üzere, mülkiyeti Diyarbakir eski Posta ve Telgraf Baş Müdürü Ali Galip Efendi’ye ait olan arazi istimlâk edilerek bedeli Ziraat Bankası’na yatırılmıştır. Fakat bu arazi, hazineye borçlu olan Ali Galip Efendi’nin borcuna karşılık hacz edildiğinden vilayet adına tapusu alınmamıştır. Bu durum, 1917 (R. 1333) yılı sonlarına kadar üç yıl boyunca devam etmiştir. Sözü edilen arazinin tapusunun alınması ve numune çiftliğinin kurulmasına başlanması için Divan-ı Muhasebat tarafından Ali Galip Efendi’nin muhasebesinin görülmesi ve söz konusu arazinin hacizden kurtarılması gerekli görülmüştür.⁸² Ancak bu problem halledilememiş ve sözü edilen çiftlik bu nedenle açılmamıştır.

⁷⁶ DVS Zeyli, H. 1319, s. 188.

⁷⁷ BOA, DH. TMİK. S, 38/27.

⁷⁸ DVS Zeyli, H. 1319, s. 188.

⁷⁹ BOA, BEO, 157288.

⁸⁰ BOA, İ. DH, 37, 1332. S. 24.

⁸¹ BOA, DH. İD, 99/32.

⁸² BOA, DH. UMVM, 76/17; DH. UMVM, 150/55, Dahiliye Nazırı Talat Paşa’nın 13/28 Kasım 1917 tarihli tezkireleri; DH. UMVM, 151/98.

Numune çiftliğinin 1917 yılı hususi masraf bütçesinde; müdür ve müstahdemlerin maaşı için 27.000, çiftliğin daimi masrafı için 27.980, alet ve edevat tamir masrafı ile nakliye ve farklı masraflar için 3.000, harcırah için 1.175 kuruş tahsis edilmiş olup, toplam tahsisatı 59.155 kuruştan ibarettir.⁸³ Ayrıca, Diyarbakır Vilayeti'nin 1917 yılı olağanüstü masraf bütçesinde,⁸⁴ numune çiftliği inşâ masrafı için 30.000 kuruş ayrılmıştır.⁸⁵

Çiftliğin 1918 (R. 1334) yılı hususi masraf bütçesinde de hükümetçe aynı oranda maaş ve masraf tahsisatı teklif edilmiştir. Ancak tapu sorunu nedeniyle çiftliğin tesisi mümkün olmadığından Vilayet Umumi Meclisi bu tahsisatı bütçeden çıkarmıştır.⁸⁶

d) Siverek Numune Tarlası

Diyarbakır Vilayeti dahilinde yer alan Siverek kazasında bir “Numune Tarlası” tesis edilmiştir. Ancak, tesis tarihinden beri hiçbir faydası görülmediği gibi, 1913/14 yılına gelindiğinde bir iki yüz adet ufak ve sıradan dut fidanından başka bir şeye sahip olmadığı tespit edildiği için ödeneğinde eksiltmeye gidilmiştir. Bu nedenle, şimdiye kadar yıllık 16.800 kuruş olan tahsisatı, Vilayet Hey'et-i Umumiyesince 1913 (R.1329) yılı bütçesinde 2.400 kuruşa indirilmiş,⁸⁷ 1914 (R.1330) yılı bütçesinden ise tamamen çıkartılmıştır. Söz konusu numune tarlası, Diyarbakır Vilayeti Encümen ve Hey'et-i Umumiyesi kararıyla lağvedilmiştir.⁸⁸

Diyarbakır Vilayeti dahilinde, yukarıda sözü edilen zirai eğitim alanlarının yanı sıra, Viranşehir kasabasında iki önemli teşebbüste bulunulması düşünülmüştür. Kasabanın öşür geliri 15.000 liranın üzerinde olup, ahalsinin iştigali ziraata münhasırdır. Arazisinin doğal yapısı da her türlü mahsulün ekimine müsaittir. Bu nedenle, söz konusu kasabada bir “Ziraat Bankası” şubesinin tesisi ve bir ziraat mualliminin tayini lüzumlu görülmüştür. Ziraat Bankası'nın açılmasıyla ziraat işleri kolaylaşacağı gibi, ziraatın çeşit ve miktarında da artış sağlanacaktır. Tayin edilecek bir ziraat muallimi ise hem yeni usul üzere ziraat yapmayı ahaliye gösterecek, hem de yeni aletlerin dağıtımını sağlayacaktır.⁸⁹ Ancak bu teşebbüsün gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmemektedir.

Sonuç:

Taşrada meslek okullarının açıldığı en eski vilayetlerden biri Diyarbakır'dır. Diyarbakır'da açılan ilk meslek okulu ıslahhanedir. Vali Kurt İsmail Paşa'nın gayreti ve halkın desteğiyle 1869 yılında şehir merkezinde bir sanat okulu olarak açılan ıslahhane, 1879 yılına kadar aktif olarak eğitime devam etmiş; bu tarihten sonra ise maddi imkânsızlıklar, gelirinin çarçur edilmesi ve iyi idare edilememesi nedeniyle kapanmıştır.

⁸³ BOA, İ. DUİT, 66-2/6-1.

⁸⁴ Devam eden I. Dünya savaşı nedeniyle, 1917 yılında vilayet için normal hususi masraf bütçesinin yanı sıra, olağanüstü bir masraf bütçesi de hazırlanmıştır.

⁸⁵ BOA, İ. DUİT, 66-2/6-1.

⁸⁶ BOA, DH. UMVM, 21/50, Diyarbakır Vilayeti 1918 (R. 1334) Senesi Hususi Gelir ve Masraf Bütçesi.

⁸⁷ BOA, İ. DH, 36, 1332. S. 24.

⁸⁸ BOA, İ. DH, 37, 1332. S. 24.

⁸⁹ BOA, DH. İD, 99/33, Diyarbakır Vilayeti'nden Dahiliye Nezaretine gönderilen 23 Eylül 1913 tarihli tahrirat.

Islahhanenin kapanmasıyla uzun süre mesleki eğitimden mahrum kalan Diyarbekir Vilayeti'nde, bu alandaki ikinci önemli adım Vali Mehmed Halid Bey döneminde atılmıştır. Halid Bey'in çabaları ve halkın yardımıyla, devlet bütçesinden tek kuruluş alınmadan Diyarbekir merkezinde üç katlı bir sanayi mektebi inşa edilmiştir. 1900 yılında inşaatı tamamlanan ve aynı yıl eğitim öğretime açılan bu mektep beş yıllık olup, ilk iki yılı ibtidai eğitimi ve son üç yılı sanat eğimine tahsis edilmiştir. Mektebde halı, kumaş, şayak ve sair dokumalar ile marangozluk, demircilik, dökmeçilik, matbaacılık, mücellitlik, kunduracılık ve terzilik gibi sanatlar öğretilmiştir. 1906 yılına kadar düzenli olarak eğitime devam eden sanayi mektebi, bu tarihten itibaren gelir yetersizliği nedeniyle bocalama dönemine girmiş ve II. Meşrutiyet'in ilanını müteakiben kapanarak, 1911 yılında yatılı darülmualimîn olması kararlaştırılmıştır.

Hem ıslahhane ve hem de sanayi mektebi işlevini gören, sosyal yönü biraz daha ağır basan ve her iki okulun kapandığı I. Dünya Savaşı yıllarında Diyarbekir'de açılan diğer mesleki eğitim kurumları ise yetimhanelerdir. 1916'da Diyarbekir merkezinde 1000 kişilik bir yetimhane açılmış; 1917'de kız ve erkek çocuklar ayrı binalara yerleştirilerek merkezdeki yetimhane sayısı ikiye çıkarılmıştır. Ayrıca, aynı yıl Mardin'de bir kız ve bir erkek olmak üzere iki yetimhane daha açılmıştır.

Diyarbekir Vilayeti'nde, sözü edilen bu sanat okullarının yanı sıra ziraat eğitimi alanında da bazı adımlar atılmıştır. Vali Kurt İsmail Paşa'nın açılmasına teşebbüs ettiği ziraat mektebi açılmazken, Vali Halid Bey döneminde bir numune bahçesi açılmış ve bundan ziraat alanında büyük fayda sağlanmıştır. Ayrıca, Vali Mehmed Nazım Paşa döneminde Diyarbekir'de bir numune çiftliği açılmasına teşebbüs edilmiş, fakat arsa vs. problemler nedeniyle buna muvaffak olunamamıştır.

Görüldüğü gibi, 1870'li yıllardan I. Dünya Savaşına kadar Diyarbekir'de mesleki eğitimin gelişmesi için önemli adımlar atılmış ve bu sayede birçok alanda meslek elemanı yetiştirilmiş ve üretilen mallar sergilenmeye layık görülmüştür. Ancak ekonomik yetersizlik, devrin siyasi ve sosyal çalkantıları, bazı idarecilerin eğitim kurumlarına gereken önemi vermemesi gibi nedenlerle, açılan bu eğitim kurumlarından istenilen başarı elde edilememiştir.

Kaynakça:

1.Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yi Devlet (BOA, ŞD).
- Dahiliye Nez. Tesri'-i Muamelat ve Islahat Komisyonu.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dahiliye (İ.DH).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye İdare (DH. İD).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO).
- Dahiliye Umum Vilayet Müdüriyeti (DH. UMVM).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya Usulü İrade Tasnifi.
- Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İUM,).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mektubi Mühime.
- Yıldız Esas Evrakı(YEE, Defter No: 412).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hususi (İ.HUS).

2. Salnameler

Diyarbakır Vilayet Salnameleri

Maarif Salnameleri

3.Gazeteler

Dicle Gazetesi

Diyarbakır Gazetesi

4.Telif Eserler

Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi(Başlangıçtan 1999'a), İstanbul, 1999.

Bulduk, Abdulgani Fahri, Diyarbakır Valileri, Yay. Haz: Eyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşğın, İstanbul, 2007.

Çınar, Ebubekir, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Mesleki ve Teknik Eğitim", www.os-ar.com.

Ergün, Mustafa, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm>.

Kadıoğlu, Sevtap, "Osmanlı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar", www.bilimtarihi.org/pdfs/ziraat_okullari.pdf.

Karaman, Oktay, Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın Diyarbakır Valiliği(1869-1875), (Y.Lis.Tezi),Erzurum, 1995.

Semiz, Yaşar-Kuş, Recai, "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim, İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)", www.turkiyat.selcuk.edu.tr.

Turan, Kemal, Mesleki Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmed Rüştü Uzel, İstanbul,1992.

Yıldız, Hatip, "Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Sultan II.Abdülhamid'in Emriyle Vilayet'in Kalkınması İçin Hazırladığı Rapor", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 2. Uluslar arası Diyarbakır Sempozyumu, (15-17.11.2006, Diyarbakır), Cilt 1, Ankara, 2008, s. 387-401.